

JĀZEPA VĪTOLA MAZ PAZĪSTAMO VĒLĪNO VĒSTUĻU LIECINĀJUMS SARAKSTĒ AR IRĒNI NARVAITI

Armands Šuriņš

Atslēgvārdi: Jāzepe Vītola, vēstules, Otrais pasaules karš, latviešu mūzikas dzīve, Latvijas konservatorija, vācbaltieši, trimdas latviešu kultūra

Mūsdienās Jāzepe Vītola loma Latvijas kultūrā jau ir kļuvusi aksiomātiska. Tādēļ katrs materiāls, kas saistās ar viņa personību, īpaši pirmavots, ir ārkārtīgi vērtīgs. Būtiski, ka līdzās tiešai informācijai par komponistu šādi materiāli vienmēr sniedz arī plašāku liecību par mūsu kultūru kopumā un rada nākamajām paaudzēm priekšstatu par to pretrunīgo un spraigo laikmetu, ko vēsturnieki apzīmē ar vārdiem *20. gadsimta pirmā puse*. Tādas ir arī līdz šim nepublicētās Jāzepe Vītola vēstules savai kompozīcijas teorijas klases absolventei Latvijas konservatorijā Irēnei Narvaii (*Irene Narvait, 1914–2009*). Šī vācbaltu māksliniece dzimusi un uzaugusi Rīgā, taču kopš 1939. gada dzīvoja Vācijā, kur galvenokārt strādāja par baznīcas ērgelniecei un mūzikas pedagoģi un kur samērā nesen 95 gadu vecumā Hamburgā noslēdzās viņas mūžs.¹

¹ Sīkāk par Irēnes Narvaites dzīvesgājumu var lasīt šī raksta noslēgumā – pielikumā *Biogrāfiskās ziņas par Irēni Narvaii*.

146

1. attēls. Irēne Narvaite

² Inventāra numuri vēstulēm pagaidām vēl nav piešķirti, tās ir numurētas hronoloģiskā secībā.

Kolekcijā, kas ir pieejama Jāzepe Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijā, Jāzepe Vītola piemiņas istabas krātuvē, ir saglabāti 46 vēstuļu un pastkaršu oriģināli, kā arī to kopijas.² Šie dokumenti līdz mūsdienai ir gājuši garu ceļu. Irēne Narvaite kā dārgu piemiņu rūpīgi glabāja katru lietu, kas viņu saistīja ar profesoru Vītolu. Mūziķe iznesa vēstuļu sainīti cauri Otrā pasaules kara vētrām un pēckara grūtībām, ņēma to līdzī kopā ar pašu nepieciešamāko bēgļu gaitās – gan meklēdama patvērumu no

aktīvās karadarbības šausmām, gan vairīdamās no Austrumvācijas komunistiskās varas represijām pret reliģiozo inteligenci un nonākot Rietumvācijā. Apzinoties Vītola vēstuļu kultūrvērtību un rūpējoties par to pieejamību plašākām aprindām, Irēne Narvaite pagājušā gadsimta 60. gados atdeva visus tekstus pārrakstīt ar rakstāmmašīnu. Izveidotajā norakstā viņa ar roku veica korekcijas, precizējot vācu mašīnrakstītāju kļūdaini atveidotos personvārdus un vietvārdus atbilstoši oriģināliem. Jau tolaik māksliniece nodrošināja šo materiālu kopiju izgatavošanu vairākos eksemplāros un to nogādi rietumu latviešu sabiedriskajām organizācijām, kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas – arī arhīviem Latvijā (1993. gadā – Jāzepe Vītola muzejam Gaujienas *Anniņās*).

2. attēls. Irēne Narvaite jaunībā [b. g.]

Visbeidzot, pēc mūziķes nāves saskaņā ar viņas vēlmi visi vēstuļu oriģināli 2010. gada 8. septembrī tika nodoti Latvijas Mūzikas akadēmijas Jāzepa Vītola piemiņas istabai.

Vēstules ir uzrakstītas nevainojamā vācu valodā, ko Vītols brīvi pārvaldīja jau kopš bērnības. Tās tapušas laika posmā no 1940. gada sākuma līdz 1947. gada nogalei. Ne vēstuļu skaits, ne to aptvertais hronoloģiskais periods pirmajā brīdī nešķiet liels, zinot skaņraža ilgo mūžu un raženo epistulāro mantojumu. Taču jāpatur prātā, ka tās tapušas dzīves noslēgumā un atspoguļo pieredzes bagāta, vieda astoņdesmitgadnieka skatījumu uz mūziku un citām kultūras jomām ne tikai Latvijas mērogā, bet arī pasaules kontekstā. Tās dokumentē sarežģītus, strauji mainīgus sabiedriski politiskās dzīves apstākļus, kas ļoti atturīgi, tomēr trāpīgi iezīmējas vēstuļu tekstā.

Divas pirmās vēstules (vēstules nr. 1, 2³) tapušas Latvijas pirmās brīvvalsts laikā, stāstot nesen aizbraukušajai Irēnei Narvaitei par stabilitātes un labklājības pilno dzīvi, iesoļojot valsts un tās mūzikas augstskolas pastāvēšanas trešajā gadu desmitā. Trīs nākamās vēstules (vēstules nr. 3–5) rakstītas pirmajā padomju okupācijas posmā (1940–1941), savukārt veseli divi duči turpmāko (vēstules nr. 6–29) – nacistu okupācijas gados (1941–1944). Svešo varu apstākļos mākslinieks uz brīdi it kā ieraujas sevī, uz kādu laiku nedaudz apraujas vēstuļu rakstīšanas intensitāte. Iespējams, tas saistīts arī ar pieaugušo administratīvā darba slodzi, saskaroties ar režīmu jaunajām prasībām un kategoriskajiem norādījumiem konservatorijai, kā arī cenšoties iespējami mazināt draudošo kaitējumu ilgus gadus lolotajai augstskolai. No 1942. gada vēstuļu intensitāte jūtami pieaug, taču spēkā pieņemas arī raižpilni motīvi, par Latvijas mūzikas nākotni domājot.

No Latvijas sūtītās vēstules atspoguļo Vītola dzīves ritmu: ziemā – darbs Rīgā, vasarā – atpūta Vidzemes laukos, Valkas apriņķa Gaujienā, netālu no Igaunijas robežas. 30. vēstule tapusi 1944. gada oktobrī tikai

³ Šeit un turpmāk iekavās norādīti attiecīgo vēstuļu numuri I. Narvaitei adresēto J. Vītola vēstuļu sarakstā, ko ap 2003. gadu izveidoja muzikoloģe, JVLMA profesore, *Dr. art.* Vita Lindenbergā. Ņemot vērā to, ka vēstules ir īsas (lielākā daļa rakstītas Vītola sīkajā, kaligrāfiskajā rokrakstā un iekļaujas vienā vai divās lappusēs, bet dažas ir tikai pastkartes), to lappušu numerācija nav norādīta.

divas nedēļas pēc vecmeistara aizbraukšanas no Latvijas, un arī visas turpmākās ir rakstītas bēgļu gaitās (vēstules nr. 30–46), diskomforta apstākļos kara izpostītajā Polijā un Vācijā un bieži mainot dzīvesvietas. Tās ir tagadējās Polijas ziemeļdaļas pilsētas Gdaņska (tolaik Danciga) un Sopota, pēc tam Ziemeļreinas–Vestfālenes reģiona vācu pilsēta Detmolda un tās priekšpilsēta Hidezene, beidzot Lībeka, kurā noslēdzas mākslinieka mūžs. Sākotnēji tas ir vēl Otrā pasaules kara noslēgumgads, taču pēdējās desmit vēstulēs – jau miera periods, tiesa, materiālo likstu un to radīto cilvēcisko ciešanu apēnots. Vēstules caurstrāvo rūpīgi maskēta rezignācija, veca un slimā vīra neziņa par rītdienu, zaudējuma rūgtums, samērojot savu nožēlojamo eksistenci svešumā ar raženajiem darbības gadiem Latvijā un spožo karjeras sākumu Sanktpēterburgā. Runājošas šķiet pat garās pauzes starp vēlinajām vēstulēm – septiņi mēneši, pat gads un trīs mēneši; šādu klusēšanu nevar skaidrot tikai ar materiāliem vai medicīniskiem iemesliem.

Tomēr Jāzeps Vītols nezaudē sev tik ļoti raksturīgo ideālismu. Negaidīts jauneklīgas enerģijas pieplūdums staro no vairākām 1946. gada vēstulēm (vēstules nr. 38–43). Tajās 83 gadus vecais, jau nopietnu veselības problēmu māktais sirmgalvis klusā priekā un lepnumā vēsta par savu pedagoga ideālu atdzimšanu. Tiek veidota un sāk darbību rietumos nonākušo baltiešu pirmā mūzikas izglītības iestāde – Baltijas mūzikas skola (jeb koledža) Detmoldā. Laime būt atkal derīgam savai tautai, vēl vairāk – ne tikai latviešu, bet arī lietuviešu un igauņu politiskajiem emigrantiem, liek aizmirst ciešanas un pārestības. Tas rosina ar gaišāku skatu lūkoties nākotnē – lūk, ievēribas cienīgs paraugs tiem cilvēkiem, kurus sīkas sadzīves likstas itin drīz pārvērš kurnētājos un čīkstētājos.

* * *

Viens no būtiskākajiem tematiem Jāzepa Vītola un Irēnes Narvaites saziņā ir *L a t v i j a s m ū z i k a s d z ī v e s* aktualitātes, īpaši – *L a t v i j a s k o n s e r v a t o r i j a* un izcilāko tās *a b s o l v e n t u* darbība. Plaši raksturotas esošo un bijušo *k o m p o z ī c i j a s s t u d e n t u* personības un likteņi, arī *k o l e ģ u* veikums un koncertdzīve.

Komponists trāpīgi un krāšņi tēlo Latvijas konservatorijas 20 darbības gadu jubilejas svētkus (vēstule nr. 1), izcilā mūziķa, ērģeļspēles profesora Nikolaja Vanadžiņa (1892–1978) 50 gadu jubileju trūcīgajos karalaika apstākļos (vēstule nr. 16) un citas svinības. Vecmeistars piemin sava Pēterburgas studenta un Latvijas Skaņražu kopas līdzgaitnieka, komponista un mūzikas kritiķa Jāņa Zālīša (1884–1943) nāvi un ziņo, ka sācis pētījumu⁴ par nelaiķa māksliniecisko veikumu (vēstule nr. 26). Viņš atsaucas arī uz citu mākslinieku un Latvijas konservatorijas kolēģu aiziešanu mūžībā, piemēram, iejūtīgi vēstot par pianistēm, klavierspēles profesorēm Emmu Goldmani-Elverfeldi (1876–1940) (vēstule nr. 1) un Nadeždu Kārkliņu (1878–1943) (vēstule nr. 21).

⁴ Jāzeps Vītols to nepretenciozi dēvē par piemiņas rakstu. Tomēr vēstules tekstā pieteiktās Jāņa Zālīša oriģinālmanuskriptu studijas liecina par vērienīga analītiska pētījuma ieceri, kuru diemžēl nav izdevies īstenot.

Pārsteidzoša ir pedagogiskā tālredzība, ar kādu Vītols izvērtē audzēkņu turpmākās attīstības iespējas. Katru pavasari viņš lakoniski uzslavē tā gada labākos Latvijas konservatorijas absolventus – viņu skaitā ir vēlāk rietumu pasaulē plaši pazīstamais latviešu vijoļvirtuoos Olafs Ilziņš (1923–2012)⁵, (vēstule nr. 3), trimdas latviešu sabiedrībā iecienītais čellists Jānis Ozoliņš (1919–2000) (vēstule nr. 26) un pianiste, pēckara Latvijā nenogurdināmi darbīgā koncertmeistare Vilma Cīrule (dzim. 1923) (vēstule nr. 26).

⁵ Vairākos avotos atrodamais nāves gadskaitlis 1990 ir kļūda.

Profesors Vītols vēstulēs vairākkārt cildina savu kompozīcijas teorijas studentu Rihardu Glāzupu (1920–1993), slavē viņa muzikālo talantu, uzcītību un cilvēciskās īpašības (vēstules nr. 3, 7, 26, 27 u. c.). Vēlāk, 20. gs. 50. –80. gados, Rihards Glāzups guva plašu starptautisku ievēribu kā izcils Latvijas Nacionālās operas diriģents. Vītols augstu vērtē arī cita sava audzēkņa – Alberta Jēruma (1919–1978) talanta smalkumu (vēstules nr. 7, 41 u. c.), tomēr sākotnēji pauž nepatiku pret jauneklā mūzikas atonālo izteiksmi, ko atklāti dēvē par maldu ceļiem – Jērums "airējas mānīgajos ūdeņos" (vēstule nr. 13).

Taču citkārt sirmais profesors ir bijis ļoti labvēlīgs pret studentu modernistiskajiem centieniem. Gluži vai cits Jāzeps Vītols, ne vairs līdzšinējais, pret laikmetīgās mākslas tendencēm paskarbaiss skolotājs mūs uzrunā, vēstot par Alberta Jēruma Stīgu kvartetu (1942). "Jērums [...] nesen debiteja ar ļoti *individuālu* stīgu kvartetu; man par lielu uzjautrinājumu es tiku par to (t. i., par savu pozitīvo vērtējumu A. Jēruma opusam – A. Š.) no konservatīvās puses ļoti tieši aizskarts: *kā Jūs varējāt* (to slavēt – A. Š.)! utt." (vēstules nr. 19). Ļoti atzinīgi vecmeistars izteicies arī par 1944. gada 25. maija laikmetīgās mūzikas koncertu, kurā atskaņoti triju viņa kādreizējo audzēkņu Volfganga Dārziņa (1906–1962), Marģera Zariņa (1910–1993) un Alberta Jēruma darbi: "Koncerts, ko es [...] gribētu atzīt par visas pagājušās sezonas interesantāko. [...] Trīs jauni autori, visi jaunas gribas pieteicēji – un katrs no viņiem pilnīgi ar savu paša seju. [...] Pārdzīvojums, kas man sagādāja nepieredzētu baudījumu [...] mani silti saviļņoja uzticības dēļ [...] – trīs muzikāli cīņas gaiļi rēķinājās ar manu – mūžvecā – spriedumu." (vēstule nr. 26) Šie izteikumi neapšaubāmi liek pārvērtēt aizspriedumus par Vītola šķietami konservatīvo muzikālo gaumi un pieeju pedagogijā. Vecmeistara uzskatu izpratnei ļoti būtisks un trāpīgi formulēts ir vēl kāds apgalvojums, kas lasāms citā vēstulē, pusotru gadu agrāk: "Ja arī mūzika ir skaņās ļoti jauna – cilpu es tāpēc viņai negatavošu, kamēr tai nepietrūkst iekšējā loģika, kamēr tai ir ko teikt." (vēstule nr. 18) Tātad – galvenais Jāzepa Vītola muzikālo simpātiju vai antipātiju k r i t ē r i j s atrodams nevis klaji stilistiskā klasicitātes un modernitātes pretstatā, bet gan citos vektoros: 'saturīgums – bezsaturīgums' un 'formas skaidrība – formas anarhija'.

⁶Par studijām pie Jāzepa Vītola kara laikā liecību atstājis tolaik jaunākais vecmeistara students Tālvāldis Ķeniņš, kurš atceras savas nodarbības Vītola dzīvoklī Ģertrūdes ielā 3–15, kas notika neoficiālā gaisotnē, – visu nacistiskās okupācijas periodu individuālās stundas notika pie konservatorijas pasniedzējiem mājās. Ķeniņa vecākie kolēģi 1941./1942. mācību gadā bija Vītola klases audzēkņi Alberts Jērums, Eduards Šēnfelds, Voldemārs Linde, Valentīns Bērzkalns, Ilgonis Šķipsna, Rihards Glāzups un Viktors Baštīks. (Grāvītis 1999: 204–205).

⁷Voldemārs Linde (1912–1955) – diriģents, beidzis Latvijas konservatoriju 1942. gadā, Ventspils mūzikas skolas direktors (1942–1945), emigrējis uz Kanādu, kur bijis kora *Viesturs* dibinātājs, Pirmo Kanādas dziesmu svētku virsdiriģents (1953), sacerējis skaņdarbus klavierēm, stīgu instrumentiem, balsij.

⁸Ilgonis Šķipsna (1920–1989) – vijolnieks, komponists, pēc Otrā pasaules kara dzīvoja Zviedrijā, Stokholmā.

⁹Eduards Šēnfelds (1910–1990) – komponists, beidzis Latvijas konservatorijā kompozīcijas un ērģeļu klasi, studējis Latvijas Universitātē tieslietas. Pēc Otrā pasaules kara dzīvojis Anglijā. Komponējis darbus klavierēm, ērģelēm un orķestrim, kā arī vokālos darbus.

¹⁰Jēkabs Poruks (1895–1963) – komponists, publicists, pedagogs un mūzikas dzīves organizators. Bijis cieši saistīts ar Latvijas Nacionālo operu (dramaturgs 1929–1936, direktors 1936–1944 ar pārtraukumu 1940–1941) un dažādām sabiedriskajām organizācijām (Latvijā Skaņražu kopas priekšsēdētāja vietnieks, pēc 1944. gada trimdā – aktīvs latviešu sabiedriskās un kultūras dzīves, Dziesmu svētku kustības rosinātājs un rīkotājs).

Jauno studējošo skaņražu personības vecmeistars raksturo taktiski, ar toleranci pret viņu individualitāti⁶ – tas sakāms ne tikai par Rihardu Glāzupu, bet arī par Voldemāru Lindi⁷ (vēstules nr. 13, 14), Ilgoni Šķipsnu⁸ (vēstules nr. 14, 18) un vairākiem citiem. Lietpratīgais mūzikas pedagogs nekļūdīgi saskata tās jauno censoņu talanta šķautnes, kuru pilnīgāku attīstību var droši atstāt laika ritējuma ziņā. Piemēram, lasāms, ka Ilgonim Šķipsnam vēl “pietrūkst apcerīgas lirikas – to viņš vēl iemācīsies, kad kādreiz – tai īstajai – meitenei ieskatīsies acīs” (vēstule nr. 26). Arī kritiskākas piezīmes tiek izteiktas saudzīgi, nereti ar humoru, līdzās kritikai tūdaļ uzslavējot. Par studentu Eduardu Šēnfeldu⁹ vēstīts, ka “skaņu figūras sabrūk zem viņa ķepām” (vēstule nr. 13), taču turpat viņš tiek novērtēts kā panākumiem bagāts ērģelnieks. Līdzās šim pedagogiskajām gudrībām izceļas arī profesora piedodošā attieksme pret studentu Rihardu Glāzupu par vecāko biedru palīdzības neatļautu izmantošanu harmonijas rakstuda veiktā (konkrētāk, tā ir bijusi Irēnes Narvaites palīdzība). Viņš prot atrast uzslavas cienīgu momentu pat šādā situācijā – “mazais Glāzups” ir rikojies kā īsts džentlmenis, jo, visā atzīstoties, viņš “kā kavalieris noklusēja – tikai Jūsu vārdu” (vēstule nr. 27).

Daudz prasīgāka, dažkārt pat negaidīti skarba vai ironiska ir Jāzepa Vītola attieksme pret tiem māksliniekiem, kuri jau beiguši konservatoriju. Pazīstamajam mūzikas publicistam, vēlākajai rietumu latviešu muzikoloģijas autoritātei Jēkabam Porukam tiek pārņemta nepietiekama intensitāte komponista darbā: “Tas tāpat tik tikko komponē kādu takti.” (vēstule nr. 13) Izdarīts secinājums, ka konservatorijā šo mākslinieku būtu derīgi norīkot administratīvā amatā, kam žēl tērēt aktīvus radošus talantus.¹⁰ Par visai mazcerīgu nosaukts populārais dziesminieks romantiķis, pēckara gados tautā iemīļotu skatuves darbu un bērnu mūzikas autors Arvīds Žilinskis (1905–1993) (vēstule nr. 15), par viduvēju – vēlākais latviešu stīgu kvartetu un kordarbu meistars Jānis Līcītis (1913–1978) (vēstule nr. 3). Jāņem vērā, ka šie komponisti nepavisam nav izcēlušies ar radikālu modernismu, gluži pretēji – viņi vairāk pazīstami kā klasisko tradīciju kopēji. Jāzepa Vītola kritiķiem, kuri komponistam un pedagogam pārmet pārmērīgu pieķeršanos tradīcijām, rutīnas rosinātas simpātijas pret tradicionālistiem, kā arī neiecietību pret tālaika avangardu, šeit varētu rasties viela pārdomām. Jāatceras arī Jāzepa Vītola kā mūzikas kritiķa attieksme pret ārzemju mūzikas meistariem – no Antonīna Dvoržāka (*Dvořak*, 1841–1904) līdz pat Igoram Stravinskim (*Стравинский*, 1882–1971) (Muške 1974: 77, 120). Recenzenta darbības pirmajos gadu desmitos pret viņiem pausto skepsi vēlāk ir nomainījis iecietīgs, pat atzinīgs vērtējums. Ņemot vērā šādas viedokļu pārmaiņas, arī Vītola kritiskais skatījums uz Poruku un citiem latviešu skaņražiem vairs nešķiet galīgais spriedums, bet tikai tā brīža redzējums.

Visatzinīgākos vārdus Vītols veltījis Ādolfam Skultem, savas praktiskās kompozīcijas klases 1936. gada absolventam, asistentam Latvijas konservatorijas darbā jau vairāku gadu garumā, tobrīd jaunam docentam, vēlāk ilggadējam mūsu mūzikas augstskolas profesoram.¹¹ Tieši Skulti vecmeistars vērtējis kā latviešu mūzikas lielāko cerību un sava darba galveno turpinātāju nākotnē un vienmēr izjutis īpašas simpātijas pret viņa talantu (vēstules nr. 7, 11, 21 u. c.). Bažas profesoram sagādā vienīgi doma par pedagoga un administratora darba vienmuļību, kas mērķtiecīgajam censonim varētu laupīt laiku mākslinieciskajām izpausmēm. Ar lielu interesi Jāzeps Vītols seko Skultes radošajam darbam pie Simfonijas (1940–1944, partitūra nav saglabājusies, mūzikas materiāls vēlāk ietverts citos darbos, to skaitā Pirmajā simfonijā *Par mieru*, 1954). Fragmentāri iepazīstoties ar topošās simfonijas partitūru, profesors nodēvē to par "laikmeta zīmi" (vēstule nr. 13). Citkārt viņš par savu audzēkni saka: "No šī lielgabala visiem būs respekts." (vēstule nr. 15) Profesors cilvēciski jūtas pagodināts par Skultes vēlmi atjaunot sava skolotāja Pirmās simfonijas (1887) partitūru, taču klusībā ļoti raizējas, ka šis darbs kavēs paša Ādolfa Skultes jaunās partitūras pabeigšanu. Rezumējot savu attieksmi pret Skulti, Vītols norāda: "Labi, ka es zinu, kam atstāt savu mantojumu." (vēstule nr. 21) Svešumā nonācis, vecmeistars atklāti atzīst, ka "no mūsu konservatorijas pulka man vēl arvien sāpīgi pietrūkst Ādolfa Skultes" (vēstule nr. 36).

Ļoti atzinīgus vērtējumus Vītols adresējis arī Ādolfa Skultes brālim Bruno Skultem (1905–1976), slavējis viņu kā Radio orķestra vadošo diriģentu (vēstules nr. 11, 18 u. c.), kurš komponē dzīvīgas, krāsās starojošās orķestra partitūras un kā diriģēšanas jomas izcilība dodas studiju braucienā uz Leipcigu¹² (vēstule nr. 6). Pateicoties abu brāļu uzņēmībai, Jāzepa Vītola Pirmās simfonijas restaurēšanas ideja tiek novesta līdz galam. Par atjaunojuma pirmatskaņojumu lasām, ka "vecā dāma bija no abiem brāļiem – viens pie partitūras, otrs pie pulsts – uzspodrināta tā, ka tā neatstāja pārāk sabrukušu iespaidu" (vēstule nr. 24). Labvēlības pilns ir vecmeistara skatījums uz citiem bijušajiem audzēkņiem – Jāni Ķepīti (1908–1989) un Jāni Norvili (1906–1994) (vēstule nr. 15), silti sirsnīgas viņa atsauksmes par ērģelnieci, vēlāk atzītu bibliotēkas darba speciālisti Aldonu Jozuus¹³ (vēstules nr. 7, 8, 27), dzīva interese par garīgi stiprās, bet fiziski trauslās Lūcijas Garūtas (1902–1977) (vēstule nr. 36) un daudzu citu mākslinieku likteni kara gados.

Salīdzinot ar savu esošo un bijušo audzēkņu raksturojumu, Vītols vēstulēs Narvaitei uzkrītoši maz attēlojis vidējās un vecākās paaudzes skaņumākslinieku darbību. Ražīgais, stilistiski interesantais Alfrēds Kalniņš (1879–1951) (vēstule nr. 27), kā arī Jāzepa Vītola Sanktpēterburgas laika skolnieks un Latvijas konservatorijas kolēģis Ādolfs Ābele (1889–1967) (vēstule nr. 40) nosaukti tikai vienreiz, turklāt tīri sadzīviskā, ne muzikālā kontekstā. Savukārt folkloras un Skaņražu

¹¹ Komponists Ādolfs Skulte (1909–2000) 30. gadu beigās strauji apliecināja sevi arī kā meistarīgu pedagogu, bet pēckara gados ilgstošā profesora darbā izaudzināja vairāk nekā 60 komponistu (to skaitā – starptautiski labi pazīstamie skaņraži Imants Kalniņš, Romualds Kalsons, Mārtiņš Brauns un Rihards Dubra, arī Artūrs Grīnups, Ģederts Ramans, Vilnis Šmīdbergs, Imants Zemzaris u. c.).

¹² Nozīmīga bija arī Bruno Skultes stažēšanās Austrijā, Zalcbugas *Mocarteumā* pie diriģenta Klemensa Krausa.

¹³ Aldona Jozuus (1908–1991) – Irēnes Narvaites ērģeļspēles pedagoga, Latvijas konservatorijas profesora Pētera Paula Jozuus meita, Vītola krustmeita, intravertās Narvaites studiju gadu tuvākā draudzene. Saisīta ar Latvijas konservatoriju gan kā daudzsološa ērģeļklases absolvente, gan vēlāk ilggadēja augstskolas bibliotēkas vadītāja. Viņas lietpratīgais darbs konservatorijas nošu un grāmatu krātuves uzturēšanā un pilnveidošanā ilga vairāk nekā 60 gadu. Gaišs, sirsnīgs cilvēks, kura pasaulredzējums un garīgais starojums virknei pēckara gadu jauniešu veidoja būtisku kultūrtiltu uz Latvijas pirmās brīvvalsts laikmetu. Liels vēsturisks Aldonas Jozuus nopelns ir daudzu vērtīgu latviešu mūzikas vēstures dokumentu glābšana no iznīcības 40.–50. gados, totalitārisma apstākļos pašizliedzīgi riskējot ar stāvokli sabiedrībā un personīgo likteni.

kopas entuziasta Emiļa Melngaiļa (1874–1954), simfoniķa Jāzepa Mediņa (1877–1947) vai pazīstamo brāļu Jurjāņu vārdi tekstā neparādās vispār. Biežāk minēts vienīgi Jānis Mediņš (1890–1966), taču arī te nav ne vārda par komponista jaunrades vērtējumu. Tiek raksturots viņa aranžētāja veikums – profesionāli nevainojamā, tomēr Vītola gaumei pārāk krāšņi instrumentētais Roberta Šūmaņa klavierdarbu ciklu *Karnevals* (1834) (vēstule nr. 17). Pieminētas pārmaiņas Jāņa Mediņa diriģenta darbības juridiskajā statusā¹⁴ (vēstule nr. 18), vēlāk cildināts radošo spēku zenītā esošā piecdesmitgadnieka daiļrades skaitliskais ražīgums pretstatā paša Jāzepa Vītola vecumdienu nespēkam (vēstules nr. 40, 43). Iespējams, šāda attieksme izriet no ilggadīgajā pedagoga darbā attīstītajām interesēm – profesoram ir šķitis būtiskāk vērtēt, kā attīstās jaunie, nekā komentēt jau nobriedušu personību veikumu.

¹⁴ Par Radiofona galveno diriģentu kļūst Bruno Skulte, taču Mediņa intensīvā sadarbība ar orķestri turpinās.

Arī koncertdzīves vērtējums vēstulēs Irēnei Narvaitei kopumā neizceļas ar īpašu detalizāciju. Pašsaprotami, ka atskaņotājmākslā nevarēja gaidīt ražīgas norises bēgļu gaitās, bet arī no Latvijas sūtītajās gan pirmskara, gan vācu okupācijas laika vēstulēs ir visai skopas ziņas par koncertdzīvi. No Latvijas Nacionālās operas tālaika repertuāra te vienīgi garāmejojot nosaukts kāds baletiestudējums (vēstule nr. 17); arī Radiofona orķestra darbība figurē galvenokārt tikai kā abiem sarakstes dalībniekiem vispārzināms fakts bez koncertu sīkāka iztirzājuma. Acīmredzot, te netieši atspoguļojas vecmeistara ierobežotās iespējas apmeklēt sabiedriskus pasākumus, reimatiskajai kaitei un vispārējam vecuma nespēkam progresējot.

Tādēļ kā īpašs savas iestādes patriotisms jāvērtē skaņraža klātbūtne visos svarīgākajos Latvijas konservatorijas muzikālajos sarīkojumos un jaunu augstskolas koncertieceru veidošanā. Šie fakti, pretēji norisēm ārpus augstskolas, vēstulēs atspoguļoti ļoti detalizēti. Aukstajā 1941.–1942. gada ziemā komponists ar saviļņojumu, pat ar priecīgam spītam tuvu lepnumu raksta par vērienīgu tematisku Volfganga Amadeja Mocarta mūzikas vakaru, kas īstenojas, ignorējot apkures problēmu radīto diskomfortu (vēstule nr. 10). Sevišķi slavēts Latvijas konservatorijas orķestris, kura skanējums neatlaidīga darba rezultātā ieguvis nepieciešamo spožumu (vēstule nr. 3).

Vēl jo aizkustinošāka ir vārgā sirmgalvja uzņēmība, pat zināma varonība, 40. gadu otrajā pusē ar savu klātbūtni pagodinot virkni mūzikas dzīves norišu, kas rīkotas pašu latviešu bēgļu spēkiem, galvenokārt kamer-mūzikas un kordarbu koncertus. Tādējādi Jāzepa Vītola personība piešķir tiem lielāku nozīmi visas sabiedrības acīs – gan tautiešu, gan mītnes zemes saimnieku vāciešu, gan arī britu pēckara administrācijas skatījumā. Šo sarīkojumu vidū Vītols izceļ latviešu mūziķu veikto Pjetro Maskanji (*Mascagni*, 1863–1945) operas *Zemnieka gods* (1890) iestudējumu Bruno Skultes vadībā Oldenburgā. Viņš raksta: "Ar uzrunu ievadīju pirmo latviešu operas uzvedumu svešumā un par to gandrīz saņēmu bārienu, jo izteicos nedaudz tiešāk

nekā bija vēlams sabiedroto tuvuma dēļ. Pēdējais brauciens – turp un atpakaļ 460 km, mani tomēr [...] nogurdināja.” (vēstule nr. 40)

Daļa sarakstes skar paša Jāzepa Vītola jaunrādī gadsimta 40. gados. Vairākās 1942. gada vēstulēs lasāms par darbu pie apjomīgās vokālinstrumentālās kompozīcijas *Jēzus Nācaretē* (vēstules nr. 10–15). Tā būtībā uzskatāma par pirmo oratoriju latviešu mūzikas vēsturē, lai gan dažkārt vēriena ziņā tiek pieskaitīta pie pieticīgākā reliģiskās kantātes žanra. Jāzeps Vītols trāpīgi attēlo kuriozo situāciju, kad pašam komponistam steigā jārada literārā teksta atdzejojums vāciski, jo sākotnēji sagatavotais tulkojums izrādās nekvalitatīvs. Sirmā skaņraža pirmais mēģinājums vārsnās izpelnās pat profesionālu dzejnieku, piemēram, Kārļa Jēkabsona (1879–1946), neviltotu atzinību (vēstule nr. 13).

Kara gadu un bēgļu gaitu kontekstā dziļu nozīmi gūst Jāzepa Vītola kordziesma *Trimdā* ar Vācijā dzīvojošā brāļa Aleksandra Vītola (1866–1949) dzeju. Komponists raksta: “Mans Hanavas brālis atsūtīja [...] tekstu, kas bija atskanējis no viņa izmocītās dvēseles. Es Jums jau vienreiz stāstīju, ka viņš bija izracies no savas mājas drupām [...]. Lai gan jau 40 gadus naturalizējies Vācijā, viņš ar visu savu dvēseli ir piekēries vecajai dzimtenei un kopš 20 gadiem (ik gadus – A. Š.) ir bijis mans uzticamais viesis vasarā. Viņa teksts runā par Latvijas likteni vārdos, kurus nav iespējams aizmirst.” (vēstule nr. 39) Sākotnēji vīru korim radīto kompozīciju autors drīz vien aranžējis jauktajam korim, gluži praktiski rūpējoties par latviešu bēgļu kora repertuāru. Interpretu atsaucība ilgi nav jāgaida – tajā pašā vēstulē par jauktā kora versiju lasāms, ka “arī šis jau tiek dziedāts; es nesen viņu dzirdēju kādā garīgā koncertā Detmoldā” (vēstule nr. 39).

40. gados izvēršas arī Jāzepa Vītola literārā darbība. Līdzās jau nosauktajai apcerei par Jāni Zālīti un iecerei uzrakstīt pētījumu par Dziesmu svētku vēsturi¹⁵ (vēstule nr. 19) vecmeistaru nodarbina slavenās, mūsdienās jau par hrestomātisku izziņas avotu kļuvušās *Manas dzīves atmiņas* (Vītols 1988). Pats mākslinieks sākotnēji bija nolēmis dzīves laikā tās nepublicēt (vēstule nr. 14). Tomēr 1943. gada vasarā pēc dažu fragmentu nodrukāšanas izdevumā *Latvijas Mēnešraksts*¹⁶ komponists ir priecīgi izbrīnīts par panākumiem un atgūst ticību nepieciešamībai dokumentēt savu dzīvi un laikabiedru darbību. Tikai nu jau raizes sagādā kas cits – iespējas pabeigt un saglabāt manuskriptu, kā arī turpināt tā publicēšanu (vēstules nr. 23, 29 u. c.).

Jāzepa Vītola vēstules Irēnei Narvaitei trāpīgi zīmē 20. gadsimta 40. gadu vēstures notikumu fonu, ko caurstrāvo divas galvenās vadlīnijas: Latvijas patriota nostāja un humānisms. Jau sarakstes sākumā Jāzeps Vītols izsaka prieku, ka viņa audzēkne neaizmirst Latviju un ilgojas pēc tās (vēstule nr. 1). Padomju karaspēka veikto valsts aneksiju 1940. gada 17. jūnijā komponists nodēvē par “līdzīgi brāzmai pār mums nākušo notikumu” (vēstule nr. 3). Tas ir

¹⁵ Pētījums nav īstenots. Par tā ievirzes iespējamo rakursu un J. Vītola skatījumu uz mūsu kormūzikas problemātiku varētu spriest no viņa nedaudz agrāk sacerētās esejas *Latviešu kora dziesmas attīstība* (Vītols 1940).

¹⁶ Pilnīgākas *Atmiņu* publikācijas: Latvijā – krājumā *Latviešu mūzika* (1958, 1962, ar cenzūras īsinājumiem), rietumu pasaulē – atsevišķā grāmatā (1963, apgāds *Daugava*, bez beigu nodalām). Pilns izdevums tika izdots Latvijā 1988. gadā (Vītols 1988).

visnotaļ piesardzīgs raksturojums, slēpjot atklātu notikušā vērtējumu. Taču turpat dziļā pārliecībā piebilsts, ka būs "jānāk taču atkal laikiem, kad varēs redzēt skaidrāk" (vēstule nr. 3). Tādēļ pēdējais Latvijas konservatorijas izlaidums brīvajā Latvijā raksturots ar zīmīgu zemtekstu – tas komponista skatījumā ir kā "gaismas stars – varbūt ilgākam laikam" (vēstule nr. 3). Līdzīga piesardzība, kas vērigam lasītājam tomēr ļauj droši uzminēt mūziķa patiesās domas par notiekošo, jūtama arī nākamajā rudenī, kad boļševikus jau nomainījusi cita "puse, kam ir dota vara ar vienu spalvas vilcienu iznīcināt" (vēstule nr. 6).

Zīmīgs ir vecmeistara lūgums jaunajai mūziķei, meklējot piemērotu repertuāru kārtējiem Dziesmu svētkiem, ar kuriem paredzēts svinēt Pirmo Vispārējo dziesmu svētku 70. gadskārtu (tie bija paredzēti 1943. gadā Bauskā, taču nenotika). Komponists saprot, ka nacisma diktatūras apstākļos nebūs iespējams sarīkot svētkus bez skaitliski kupla vācu dziesmu iekļāvuma. Tādēļ, apzinot iespējamās kompozīcijas, viņš lūdz savai skolniecei atsūtīt "ne himniska rakstura" (izcēlums mans – A. Š.) darbus, kas būtu tikai "vienkārši dziedājumi par tēvu zemi" (vēstule nr. 9). Tā Jāzeps Vītols tālredzīgi mēģina nodrošināties, lai svešā vara atļautu rīkot latviešu tautas svētkus, bet nespētu tos izmantot nacisma propagandai. Citkārt viņš, pretstatā oficiālajai *urrāoptimistiskajai* ideoloģijai, par avīzēm raksta: "Mēs sen jau esam atradinājušies iemest tajās priecīgu skatienu." (vēstule nr. 19) Turpat, dažas rindiņas tālāk, autors liek noprast par saviem centieniem pasargāt studentus no piespiedu mobilizācijas vācu armijā: "Ar dažu labu (studentu – A. Š.) man jāveic *izņēmuma kristības*; t. i., tādiem, kuru laiks īstenībā vēl nav pienācis, jāizsniedz gatavības apliecības." (vēstule nr. 19)

¹⁷ Arnolds Klotiņš sniedz arī paplašinātu Vītola domas izklāstu: "Viss mans mūža darbs ir bijis variācijas par tēmu – tēviņa Latvija." (Klotiņš 2013)

3. attēls. Dzīve ir ceļš...

Sarakstē atklāti izpaužas vēl kāda, vēlākajos pēcpadomju pētījumos nereti pieminēta patriotisma izpaušme. Savas 80 gadu jubilejas svinībās publiskajā uzrunā sirmmais mūziķis ir uzsvēris: "Mana dzimtene – Latvija!" (Vēriņa 1991: 196, Klotiņš 2013¹⁷), taču vācu avīze *Zeitung in Ostland* to izlaidusi no svētku atreferējuma. Šajā sakarā mūziķis vēstulē ironizē, ka viņa vārdi bijuši "laikam nelaikmetīgi" (vēstule nr. 21). Pusgadu vēlāk lasām kādu frāzi, kas spilgti ilustrē totalitārisma apstākļu veicinātu psiholoģisko duālismu: "Ar runām un atbildēm es esmu vācu kungiem tuvinājies." (vēstule nr. 24) No šķietami padevīgā pilsoņa puses pie *runām un atbildēm* palicis nepiebilsts vien tāds sīkums kā – *bet ne ar domām un darbiem*. Savukārt par domām un darbiem liecina mūsdienās atklātībā nākušais Jāzepa Vītola paraksts zem nelegālās, kara beigu posmā nacistu vajātās Latvijas Centrālās padomes memoranda, kas aicina novērst abu okupāciju radīto postu un atjaunot valsts neatkarību (Klotiņš 2013). Komentārs nelielam

biogrāfiskam kontekstam – Latvijas Centrālo padomi vadīja advokāts Konstantīns Čakste (1901–1945, nacistu represiju upuris), kura tēvs Latvijas valsts pirmais prezidents Jānis Čakste (1859–1927) 19. gadsimta 60. gadu Jelgavā bija Jāzepa Vītola bērnības dienu draugs.

1944. gadā, kad daudzi kolēģi jau bija atstājuši dzimteni, māksliniekam palīdz darbs un cerība, ka Latviju nevajadzēs pamest: “Mēs – es un sieva – viņiem gan nesekosim. Vēl mēs ceram [..]” (vēstule nr. 28) Situācijai pasliktinoties, dzīvesbiedres Annijas Vītolas (1890–1982) atbalsts ir izšķirošs: “Mana sieva ir stipra savā pārliecībā, ka mūsu vieta ir šeit un nekur citur, un tajos acumirkļos, kad es sāku svārstīties, prot mani atkal no jauna nostādīt uz kājām.” (vēstule nr. 29)

Otrā pasaules kara norises skarbi ielaužas Latvijas konservatorijas dzīvē – ar studiju gada saīsinājumu (vēstule nr. 20), mācību iestādē ierīkoto lazareti (vēstule nr. 6) un no tā izrietošu nepieciešamību strādāt mājās vai īrētās telpās, piemēram, Majevska mūzikas skolā¹⁸ (vēstules nr. 7, 16, 18, 24 u. c.). Kopš tā laika atklātas bažas par augstskolas likteni caurstrāvo vairāk nekā pusi vēstuļu. Tās rosina lasītāju iztēloties situāciju, kad “svece ir luksuss, ko var atļauties tikai vienskaitlī” (vēstule nr. 14), un saprast noskaņojumu, saņemot pavēli par Latvijas konservatorijas evakuāciju uz Vāciju (vēstule nr. 29). Vienlaikus Jāzepe Vītols līdz pat aizbraukšanai pauž konsekvanta askēta nostāju materiālos jautājumos, kas skar viņu personīgi: “Mēs, kopumā ņemot, dzīvojam tik normālos apstākļos, kādi pašlaik vispār ir iespējami; es sev pat liekos kā nostādīts izņēmuma stāvoklī.” (vēstule nr. 8) Arī bēgļu gados likstas ir pārstāstītas atturīgā, pat *pašironiski episkā* manierē, turklāt nekad neaizmirstot sirsnīgus pateicības vārdus mājvietu saimniekiem. “[..] Mani saimnieki ir laipnības personificējums, neņem man pat ļaunā, ja es [..] viņu salonu – vienlaikus ēdamzāli – pārbūvēju par savu guļamistabu.” (vēstule nr. 31) “Kērera kungs [..] man uzdāvināja pavisam jaunu lineālu, pat sarkanā papes kastītē (uz Ziemassvētkiem!), bet neko, uz kā varētu vilkt līnijas.” (vēstule nr. 34) Tikai ģimenes mīluļa – papagaiļa Pēteriša ciešanas, smagajos pēckara apstākļos pārtiekot no nepiemērotas barības, rosina sirmo mākslinieku vienīgo reizi atklāti lūgt palīdzību draugiem, arī Irēnei Narvaitei (vēstule nr. 36).

Par Vītola dziļo cilvēcību liecina prasme pacelties pāri aizspriedumainam sabiedrības dalījumam *savējos* un *svešajos*. 1941. un 1942. gadā viņš pauž prieku, ka Latvijā atgriežas un mūsu mūzikas dzīvē atkal iekļaujas nesen piespiedu kārtā aizbraukušie kolēģi, piemēram, vācbaltu ērģelnieks Hanss Gromanis (*Hans Grohmann*, 1898–?), ērģelnieks un komponists Eduards Kalniņš (1893–1948, etniskais latvietis) un citi (vēstule nr. 13). Gluži pašsaprotami, ka dziļi iejūtīga un silti labvēlīga interese par Irēnes Narvaites gaitām Vācijā caurstrāvo teju katru vēstuli, variējoties no raizīpilnas gādības līdz uzmundrinājumam ar trāpīgu joku.

¹⁸ Viena no pazīstamākajām klavierspēles privāstudijām Rīgas centrā, Lāčplēša ielā 11. 20. gs. 30. gados tā piederēja pianistam un pedagogam Jūlijam Majevskim, bet 1940. gadā tika pakļauta padomju varas īstenotajai mūzikas izglītības sistēmas piespiedu reorganizācijai.

Bēgļu gaitās Vācijā, būdams jau jūtami ierobežots pārvietošanās iespējās, Jāzepe Vītols tomēr skaidri uztver un seko līdzi latviešu mākslinieku darbības nozīmīgākajām norisēm. Jau no pirmajām nedēļām svešumā smagajā 1944. gada rudenī tiek rīkoti koncerti, popularizēta latviešu mūzika, tajā skaitā arī Vītola darbi. Tiek meklētas iespējas sadarbībai ar igauņu, lietuviešu un citu tautu politiskajiem emigrantiem un vietējiem vācu mūziķiem (vēstule nr. 31). Arī sirmā profesors iesaistās šajā darbā, aranžējot Emīla Dārziņa (1875–1910) *Melanolisko valsī* (1904). Tomēr tobrīd meistarū vairs neatstāj sajūta, ka tas viss tiek darīts tikai pašu priekam un vienotības sajūtai, jo karjeras iespēju un pat oficiāla darba izredžu nav. Toties pēc diviem mēnešiem – 1945. gada sākumā jau valda cita situācija. Jāzepe Vītols liecina, ka latviešu mūziķi ir pamanīti un kļuvuši vajadzīgi Vācijā, sāk strauji iejusties jaunajā vidē un atrod darbu, neraugoties uz smagajiem materiālajiem un morālajiem apstākļiem (vēstule nr. 36). Arī pats sirmā komponists sāk meklēt kontaktus ar viņam draudzīgo Beļajeva izdevniecību Leipciģā (vēstule nr. 40) un plāno trimdas latviešu Dziesmu svētku norises. Viņš lepojas ar savu Vācijas audzēkņu, vēlāk pazīstamu trimdas latviešu mūziķu Longina Apkalna¹⁹ un Anatolija Bērzkalna²⁰ sasniegumiem (vēstule nr. 43).

¹⁹ Longīns Apkalns (1923–1999) – dziedonis, diriģents, komponists, muzikologs, kurš no 1944. gada dzīvojis Vācijā. Jāzepe Vītola skolnieks (1945–1947). Komponējis mūziku simfoniskās, vokālās mūzikas u. c. žanros, publicējis grāmatu *Lettsche Musik* (1977), bijis līdzredaktors trimdā izdotajiem almanahiem *Latvoju Mūzika*.

²⁰ Anatolijs Bērzkalns (1922–1995) – pianists un muzikologs, studējis Latvijas konservatorijā. Pēc Otrā pasaules kara emigrējis uz ASV, komponista, muzikologa, diriģenta Valentīna Bērzkalna (1914–1975) jaunākais brālis.

C i t i sarakstē pārspriestie jautājumi papildina priekšstatu par Jāzepe Vītola harmonisko personību un viņa plašo interešu loku. Nereti vēstulēs ir skarta ā r z e m j u mūzikas dzīve un vēsture, aptverot plašu laika amplitūdu no baroka līdz pat 20. gs. 40. gadiem. Vītols iztaujā Irēni Narvaiti par viņam nezināmām detaļām vācu ērģelkultūras vēsturē, piemēram: "vai Bahs ir spēlējis ērģeles arī Nikolaja baznīcā? (runa ir par Johana Sebastiāna Baha darbību Leipciģā, kas 1946. gadā kļuva arī par jaunās mūziķes dzīvesvietu – A. Š.)" (vēstule nr. 39). Sarakstē ar bijušo skolnieci profesors vairākkārt nosauc daudzu ērģelnieku iecienīto modernas ievirzes romantiķi, neoklasicisma priekšvēstnesi Maksī Rēgeru (*Reger*, 1873–1916), kura mūzika viņam personīgi neesot pieņemama un nespējot kļūt tuva (vēstules nr. 4, 6, 13 u. c.). Tomēr kāda nianse šajos spriedumos iezīmē būtisku un simpātisku Jāzepe Vītola personības iezīmi – vecmeistara toleranci un redzesloka plašumu, jo Vītols nenovēršas no viņam garīgi svešās mūzikas ar kategorisku nepatiku un nevēlēšanos iedziļināties – īpašību, kas dažkārt raksturīga padzīvojušiem cilvēkiem. Tā vietā viņš atzīst: "Jums par prieku es tiešām gribētu ieslēgt Rēgeru savā sirdī, [...] turpmāk [...] pielikšu tam vislielākās pūles." (vēstule nr. 13)

30.–40. gadu mijā, neizbraucot no Latvijas, Jāzepe Vītolam ir visai maz aktuālu iespaidu par ārzemju atskaņotājmākslu, taču to kompensē garajā mūžā krāto atmiņu spilgtums. Ikreiz, sarakstē ar Irēni Narvaiti skarot kāda agrāk iepazīta interpreta personību, komponists sniedz kodolīgu vērtējumu, balstoties uz saviem agrākajiem priekšstatiem. Piemēram, viņš sajūsminās par Drēzdenes filharmonijas diriģentu

Paulu van Kempenu (*van Kempen*, 1893–1955), kurš reiz diriģējis Ludviga van Bēthovena Trešo, *Heroisko* simfoniju tā, kā "es vēl nekad nebiju dzirdējis" (vēstule nr. 25), ar dziļu cieņu atminas izcilo ērģelnieku un ilggadējo Leipcijas Sv. Toma baznīcas kantoru Karlu Štraubi (*Montgomery Rufus Karl Siegfried Straube*, 1873–1950) (vēstules nr. 22, 39), raksturo arī citus mūziķus.

Jāzeps Vītols vēlas saprast, kādas tendences tālaika Vācijā tiek apzīmētas ar jēdzienu *laikmetīgā mūzika* (vēstule nr. 18), interesējas par vairākiem vācu komponistiem, piemēram, par Hugo Distleru (*Distler*, 1908–1942), Armīnu Knābu (*Knab*, 1881–1951), Karlu Marksu (*Marx*, 1897–1985) un Ernstu Pepingu (*Peping*, 1901–1981) (vēstule nr. 18 u. c.).²¹ Tomēr ar daudzām modernās mākslas parādībām sirmajam māksliniekam vēl nav iznācis saskarties – piemēram, skaņradis godprātīgi atzīst, ka par elektroakustisko instrumentu trautoniju²² vēl neko nav dzirdējis (vēstule nr. 21). Pēckara Vācijā materiālu raižu un veselības likstu jūklī komponists tomēr rod iespēju sekot laikmetīgās mūzikas jaunumiem, sevišķi latviešu interpretu sniegumā, un sarakstē ar Irēnu Narvaiti nosauc *hipermoderno* (tāds ir vēstulē lasāmais apzīmējums) Bendžaminu Britenu (*Britten*, 1913–1976), tobrīd 32 gadus jauno angļu skaņradi, kura Stīgu kvartetu (1941) mūsu vecmeistars tver ar profesionālu un labvēlīgu interesi (vēstule nr. 39).

Irēnes Narvaites dāvināto grāmatu sakarā komponists rūpīgi izvērtē polemiku, kas skar viņam labi pazīstamos ar krievu, sevišķi Sanktpēterburgas mūziku saistītos jautājumus. Vītols komentē arī grāmatās atrodamos spriedumus par mākslā novatorisko un sadzīvē ekspansīvo krievu komponistu Modestu Musorgski un viņa darbu redakūru, ko veicis Nikolajs Rimskis-Korsakovs, Vītola skolotājs Pēterburgas konservatorijā (vēstules nr. 19, 22). Jāzeps Vītols ar izbrīnu un nepatiku norobežojas no vācu komponista Hansa Pfcnera (*Pfitzner*, 1869–1949) negatīvās nostājas pret Rimski-Korsakovu grāmatā *Klausieties Hansu Pfcneru* (*Hört auf Hans Pfitzner*, 1938), kas lielā mērā iezīmē grāmatas autora tuvināšanos nacistiskās Vācijas oficiālajam viedoklim. "Viņš ar šo rakstu ir zaudējis kaut ko no sava goda," raksta Vītols (vēstule nr. 19). It kā garāmejojot, komponists zīmīgi ieskicē sava vienaudža, drauga un Sanktpēterburgas konservatorijas kolēģa Aleksandra Glazunova personību, atminoties viņa bohēmiskās noslieces (vēstule nr. 22).

Apmainoties ar iespaidiem par lasīto d a i ļ l i t e r a t ū r u, Jāzeps Vītola vēstulēs atrodam virkni nosaukumu ļoti plašā žanru un stilistikas amplitūdā – no polārpētnieka Alfrēda Vegenera memuāriem *Pēdējais Grenlandes brauciens* (vēstule nr. 14) līdz Narvaites ieteiktajai Karla Ludviga Šleiha pasakai *Zvani*, kas profesoru aizrāvusi ar neparastu fantāzijas un realitātes apvienojumu (vēstule nr. 36). Vītols ļoti augstu vērtējis Aksela Muntē *Stāstu par Sanmikelu*, ko mēdzis atkārtoti pārlasīt (vēstule nr. 33), kā interesantu pārdomu rosinātāju

²¹ Ņemot vērā nacisma režīma klātbūtni 40. gadu pirmās puses kultūrdzīvē un tā klaji naidīgo attieksmi pret modernismu, laikmetīgās mūzikas jēdziens tā laika tekstos, arī Jāzeps Vītola vēstulēs, nav viennozīmīgi skaidrojams. Nosaukto komponistu daļrāde gan neietilpst sava laika radikālākajā avangardā, tomēr Hugo Distlera centieni baznīcas mūzikas žanros pārvarēt ierasto klasiski romantisko izteiksmi vairākkārt noveda pie konfliktsituācijām starp komponistu un režīmu. Turpretī vairāku Karla Marksa skaņdarbu nepretenciozi demokrātiskais veidols ārēji sabalsojās ar sadzīviskas masu mūzikas vienkāršoto gaisotni, ko kultivēja režīms.

²² Elektronisks mūzikas instruments, ko 1929. gadā izgudroja vācu inženieris Frīdrihs Trautveins (1888–1956), uzskatāms par sintezatora priekšteci.

nosaucis arī Daniela Varē grāmatu *Smejošā diplomāta atmiņas*, kuras autors bijis itāļu diplomāts dažādās Eiropas un Āzijas valstīs, arī Ķīnā (vēstule nr. 14).

²³ Vilhelms Bušs (*Wilhelm Busch*, 1832–1908) – vācu dzejnieks un zīmētājs, sevišķi spilgti izpaudies karikatūras žanrā.

Personīgu šarmu komponista vēstulēm piešķir jauks h u m o r s. Ērgelniekam aukstā laikā vajagot spēlēt *con fuoco*, lai pats sasildītos un sasildītu savu draudzi (vēstule nr. 9). "Mūsu lielais dzejnieks Vilhelms Bušs²³ dzied: *trīs nedēļas varde bija tik slima, tagad tā, paldies Dievam, atkal smēķē* (es pa šo laiku diemžēl atkal esmu ieradis smēķēt!)." (vēstule nr. 3) 1942. gada vasara ir devusi lielisku miežu ražu: "Pat mana labā acs šajā vasarā varēja uzrādīt divus miežu graudus." (vēstule nr. 14) Ērģeles, kam kara laikā vērtīgā metāla dēļ izņemtas dekoratīvās stabules, izskatās kā "matronas ar tukšām vietām zobos – ja neatradīsies zobārsti, kas gādās par protēzēm" (vēstule nr. 21). Savukārt paša komponista atmiņu manuskripti nonākuši šķietami drošā vietā: "Vai tikai žurkas tos neizlietos kā nedēļnieču cisas?" (vēstule nr. 29) Garīgi svešo Makša Rēģera Pasakalju (1899) J. Vītols nespēj "ieslēgt savā sirdi", kas "nav pietiekami ietilpīga – viņa neietilpst nevienā tās kambarī, neskatoties uz ārstu konstatēto sirds paplašinājumu." (vēstule nr. 13) Vēl pēdējā vēstulē Jāzeps Vītols cēli uzraksta, ka "mana tauta nes mani uz rokām" (vēstule nr. 46) – un tas saprotams gan pārnestā, gan diemžēl arī vistiešākajā nozīmē, jo ar smagu sirdskaiti slimajam komponistam ir aizliegta fiziska piepūle, pašam pārvietojoties pa kāpnēm.

* * *

Jāzeps Vītola vēstules Irēnei Narvaitei ir koncentrēta liecība par latviešu mūzikas klasiķa darbību un uzskatiem mūža izskaņā. 20. gadsimta 40. gadu pirmās puses un vidus Latvijas un Eiropas dzīves un kultūras lakonisks šķērsgriezums, skatīts dzīves pieredzes bagāta astoņdesmitgadnieka acīm – tā gribētos vienā teikumā raksturot bagātīgo izziņas materiālu, ko sniedz sirmā profesora vēstules absolventei.

²⁴ Vēstuļu kārtošanā un izpētē epizodiski iesaistījās arī J. Vītola piemiņas istabas vadītāji – mākslas doktori profesors Oļģerts Grāvītis (1926–2015) un Zane Prēdele. O. Grāvītis atšķirībā no V. Lindenbergas vēstuļu katalogā līdzās vēstulēm un pastkartēm ir iekļāvis arī dažus citus dokumentus, ko Vītols nosūtījis Irēnei Narvaitei. Tas ir ielūgums uz komponista 80 gadu jubilejas svinīgo sarīkojumu Rīgā (kara apstākļu dēļ jaunajai mūziķei gan nebija iespējams uz to ierasties) un divi avižu izgriezumī – preses atsauksmes par Jāzeps Vītola profesionālo darbību, to skaitā viņa kompozīcijas teorijas klases absolventa muzikologa, mākslas doktora Jēkaba Vitolīņa (1898–1977) raksts (Vitolins 1942). Tādējādi Oļģerta Grāvīša katalogā ir par trim vienībām vairāk (kopā 49) nekā Vitas Lindenbergas katalogā.

Līdzās vēstuļu adresātei Irēnei Narvaitei milzīgu pateicību par mūsu klasiķa vēstuļu pieejamību šodienas pētniekiem ir pelnījusi ilggadējā JVLMA mūzikas vēstures profesore, habilitētā mākslas doktore V i t a L i n d e n b e r g a (1942–2006). Viņa ziedoja ne mazums sava rosīgā mūža stundu šīs vēstuļu kopas zinātniskai apstrādei sarežģītā un ļoti laikietilpīgā darbā.²⁴ Professore apzināja oriģinālmateriālus, salīdzināja Vītola rokrakstus ar mašīnraksta kopijām, īstenoja apjomīgā un valodnieciski komplicētā vācu teksta nevainojamu tulkojumu latviešu valodā, noskaidroja vēstulēs nosaukto neskaidro jēdzienu un, precizējot datus, caurskatīja daudzas biogrāfijas un citus arhīvu materiālus.

Pēc Vitas Lindenbergas atzinuma, visu ap 60 gadiem ilgušo Vītola radošo darbību caurstrāvo viena tēma, kas piešķir tai harmoniskas izlīdzinātības starojumu – s a u l e u n g a i s m a. Arī komponista vēstules Irēnei Narvaitei pauž viedu un labestīgu sirsnību, apkopo sirmā mākslinieka pasaules redzējumu, viņa estētikas uzskatu virzību un daiļrades principus. Šis mūža novakarā tapušais epistolārais mantojums ir kā ideālistisku gara gaismas centienu lakonisks vispārinājums, pacelšanās tālu pāri sašaurinātiem reģionāliem, profesionāliem vai laikmeta ietvariem. Tāda ir Jāzepa Vītola personība – ar kultūras pieredzes veidota cilvēka atklātu, objektīvu skatu uz austrumiem un rietumiem.

159

4. attēls. Irēne Narvaite Latvijas konservatorijas Kompozīcijas teorijas klases 1939. gada izlaidumā.
Sēž (no kreisās): prof. Jāzeps Vītols, doc. Ādolfs Skulte.
Stāv (no kreisās): Leonīds Lifšics, Valentīns Utkins, Irēne Narvaite, Irēna Bergmane, Dmitrijs Kuļkovs.
(Ziņas par foto no grāmatas *Jāzeps Vītols. Raksti par viņa dzīvi un darbu 80 gados*, Rīga, 1944, 205. lpp. Fotogrāfs nezināms).

Biogrāfiskās ziņas par Irēni Narvaiti

Daudzpusīgā mūzikas kultūras darbiniece Irēne Narvaite ir bijusi ērģelniece, atskaņotājmākslas un mūzikas teorijas priekšmetu pedagoģe, metodiķe, aranžētāja, žurnāliste un redaktore.

Dzimusi Rīgā 1914. gada 2. novembrī vācbaltu ģimenē, viņa agri zaudējusi tēvu, bankas ierēdni Jensu Jūliusu Narvaiti (*Jens Julius Narvait*), Irēne Narvaite uzaug mātes Klāras Narvaites, dzim. Štreceles (*Clara Narvait, geb. Strözel*) gādīgajā aprūpē un kopš mazotnes iemīl baznīcas ērģeļu skanējumu (Cipulis 2010: 7). Paralēli mācībām Rīgas 8. vācu pamatskolā, tad Vācu pilsētas skolā un visbeidzot Rīgas vācu vidusskolā viņa privāti izglītojusies klavierspēlē pie ērģelnieces Ernas Baumanes.

No 1934. līdz 1939. gadam topošā mūziķe studē Latvijas konservatorijā (tagadējā JVLMA) divās specialitātēs: ērģeļspēlē pie profesora Pētera Paula Jozuus un kompozīcijas teorijā pie profesora Jāzepa Vītola. Līdzās pedagoga devumam Irēnei Narvaitei kļūst svarīgs Vītola cilvēciskais atbalsts, izņēmuma kārtā sarūpējot trūcīgajai censonei stipendiju, kas nacionālisma ideoloģijas un autoritārisma apstākļos Latvijā cittauniešiem nepienācās.

1934. gadā paralēli studijām aizsākas Narvaites profesionālā darbība – viņa kļūst par ērģelnieka palīdzi Rīgas evaņģēliski luteriskajos dievnamos: Vecajā Sv. Ģertūdes baznīcā (1934–1936) un Sv. Pētera baznīcā (1936–1939). Kopš 1935. gada viņa ir arī klavierspēles privātskolotāja.

1939. gada novembrī, pakļaujoties Vācijas valdības rīkojumam un līgumam par vāciešu izceļošanu no Latvijas, Irēnei Narvaitei kopā ar māti jāpārceļas uz Vāciju. Smago pārdzīvojumu virkni turpina saskare ar nacistu režīmu un Otrā pasaules kara postu, kā arī totalitārisma režīmu sovjetiskā bloka valstīs – Polijā un Austrumvācijā (Cipulis 2010: 7).

Irēnes Narvaites dzīve un darbība ārpus Latvijas

No 1939. līdz 1945. gadam Irēne Narvaite ir P o z n a ņ ā (tagadējās Polijas rietumos, tolaik – vācu pilsēta Pozene; pilsētas nosaukums *Posen* konsekventi lietots Vītola un Narvaites sarakstē). Kara apstākļos neatrodot ērģelnieces darbu, mūziķe vienu gadu nostrādā par pastnieci un piedzīvo absurdu piespiedu pārkvalifikāciju par blokflautisti. No 1940. gada rudens līdz 1945. gadam viņa ir Poznaņas ev. lut. Kristus baznīcas ērģelniece un kantore, taustiņinstrumentu spēles privātskolotāja (1941–1945), kā arī klavierspēles pedagoģe Poznaņas tautas mūzikas skolā (1942–1945).

No 1943. gada Irēne Narvaite stažējas ērģeļspēlē un muzikoloģijā pie profesora Johannesa Pīrziga (*Johannes Piersig, 1907–1998*) V r o c l a v ā (tolaik vācu pilsēta Breslava, arī nosaukums *Breslau* tiek lietots Vītola

un Narvaites sarakstē). No 1945. līdz 1946. gadam Irēne Narvaite ir baznīcas ērģelniece B e r l ī n ē, Grunevaldes (*Grunewald*) priekšpilsētā.

Tālākais ceļš Irēni Narvaiti ved uz L e i p c i g u, kur no 1946. līdz 1958. gadam viņa strādā kā ev. lut. Sv. Nikolaja baznīcas ērģelniece un kantore, ir arī taustiņinstrumentu, solfedžo, mūzikas teorijas, epizodiski arī vokālās mākslas privātskolotāja. Darbojas arī kā koncertējoša ērģelniece. Leipcigā nostiprinās Irēnes Narvaites radošā sadarbība ar Johannesu Pīrzigu, Sv. Nikolaja baznīcas diriģentu. Viņai izveidojas cieša draudzība ar Pīrzinga ģimeni – mūziķe kļūst par krustmāti Pīrziga meitai Dorotejai (prec. Šarma, *Sharma*), daudz laika un sirsnības mūziķe velta arī citiem šīs kuplās ģimenes bērniem. No 40. gadu beigām līdz 1958. gadam Narvaite strādā arī kā Pīrzinga zinātniskā asistente, rakstu krājumu sastādītāja un redaktore, bez tam arī Leipcigas radio mūzikas žurnāliste, bet no 1954. līdz 1958. gadam – t. s. brīvā līdzstrādniece senām tradīcijām bagātājā Frīdriha Hofmeistera (*Hofmeister*) mūzikas izdevniecībā Leipcigā – redaktore, korektore, instrumentspēles metodisko materiālu autore un aranžētāja. Irēnes Narvaites galveno interešu lokā bijusi ērģelmūzikas vēsture, baznīcas kultūra, izcilu mūziķu personības (H. Šics, J. S. Bahs u. c.), socioloģijas un mūzikas pedagogijas jautājumi. Sekojot savam domubiedram prof. Pīrzigam, viņa tos risina vācu inteliģences apvienībai *Spirituskreis* raksturīgā garā. Austrumvācijas režīms ilgstoši veic ideoloģisko spiedienu uz apvienības pārstāvjiem, bet 1958. gadā kustību aizliedz pavisam, tādēļ lielākā daļa tās dalībnieku emigrē uz demokrātiskajiem rietumiem.

161

1958. gadā Irēne Narvaite kopā ar māti kā politiskā bēgļe nonāk R i e t u m b e r l ī n ē. No 1959. līdz pat 2009. gadam viņa dzīvo H a m b u r g ā, kur turpina strādāt par J. Pīrziga zinātnisko asistenti līdz pat viņa darbības noslēgumam. Līdz 70. gadu sākumam Irēne Narvaite joprojām uzstājas kā koncertējoša ērģelniece, no 1960. līdz 1979. pildot arī Hamburgas pilsētas Eimsbīteles rajona Eidelštetes priekšpilsētas ev. lut. Sv. Elizabetes baznīcas ērģelnieces un kantores pienākumus. Irēne Narvaite ir bijusi aktīva sabiedriskā darbiniece, tostarp Sv. Elizabetes baznīcas jauno ērģeļu iegādes un uzstādīšanas iniciatore un koordinatore.

Ievērojama mūziķes dzīves daļa ir veltīta mātes aprūpei, kura ilgstoši slimoja un 1981. gadā šķīrās no dzīves. 80. gadu vidū pasliktinās Irēnes Narvaites veselības stāvoklis, un viņa ir spiesta ierobežot sabiedriskās aktivitātes, tomēr turpina konsultēt jaunos mūziķus un saglabā interesi par kultūras dzīvi un sabiedriski politiskajām pārmaiņām 80. gadu beigās.

1993. gada vasarā Irēne Narvaite ciemojas Latvijā, vēro XXI Vispārējos latviešu dziesmu svētkus un piedalās profesora Jāzepa Vītola pārapsveidīšanā Rīgā, apmeklē Jāzepa Vītola muzeju Gaujienas *Anniņās*

un dāvina muzeja materiālu krātuvei rūpīgi sagatavotās Skolotāja vēstuļu kopijas.

Ilgais, gara gaismas un labestības piepildītais Narvaites mūžs noslēdzas 95 gadu vecumā Hamburgā 2009. gada 20. decembrī.

Jāzepa Vītola, Ingrīdas un Karīnas Gūtbergu un citu laikabiedru atmiņās un raksturojumos (Cipulis 2010: 9) līdzās ērģeļspēles meistarībai, radošumam, mērķtiecībai, perfektai atmiņai un plašai kompetencei mūzikā uzsvēta Irēnes Narvaites dziļā cilvēcība, kas sakņojas reliģiozā ideālismā, draudzīgums, līdzsvarotība un sirdssiltums, uzticēšanās, vēlme palīdzēt un rūpes par līdzcilvēkiem.

Īpaši jāizceļ Irēnes Narvaites allaž siltās pateicības jūtas pret visiem, kuri viņai snieguši palīdzību. Mākslinieci visai trāpīgi raksturo viņai mīļš aforisms, kas mūziķes kaligrāfiskajā rokrakstā lasāms veltījumu ierakstos un apsveikumu kartītēs: "Pateicība, kura vienmēr sakņojas cieņā pret otru cilvēku, ir un paliks liela cilvēka iezīme." (Cipulis 2010: 5)

Dzīvojot Vācijā, viņa līdz mūža galam nenogurstoši ar labu vārdu pieminēja profesoru Jāzepu Vītolu, bez kura atbalsta un uzmundrinājuma mūziķes karjera, viņasprāt, nebūtu bijusi iespējama. Tādēļ māksliniece jutās gandarīta, novēlot savus finansiālos ietaupījumus ziedojumam Latvijas Mūzikas akadēmijai – jaunu ērģeļu būvei un stipendijām talantīgiem ērģeļklases studentiem. Saskaņā ar Irēnes Narvaites vēlmi pēc viņas nāves JVLMA Jāzepa Vītola piemiņas istaba saņēma arī visus Meistara vēstuļu oriģinālus, bet 2010./2011. studiju gada sākumā augstskolā noritēja izjūsts piemiņas sarīkojums, veltīts viņas izcilajai personībai.

Literatūra un citi avoti

Cipulis, Rūta, Kardele, Telse (2010). *Irēne Narvaite*. Hamburga: pavairots manuskripts

Graubiņš, Jēkabs (sast.; 1944). *Jāzeps Vītols. Raksti par viņa dzīvi un darbu 80 gados*. Rīga: Latvju Grāmata

Grauzdiņa, Ilma (sast.; 1993). *Brīnišķais spēks*. Rīga: Mācību iestāžu metodiskais kabinets

Grāvītis, Oļģerts (sast.; 1999). *Jāzeps Vītols tuvinieku, audzēkņu un laikabiedru atmiņās*. Rīga: Zinātne

Klotiņš, Arnolds (sast.; 2013). *Jāzepam Vitolam 150*. Rīga: UNESCO Latvijas Nacionālā komisija

Muške, Vija (1974). *Jāzeps Vītols mūzikas kritiķis*. Rīga: Zinātne

Prēdele, Zane (2015). *Jāzeps Vītols kultūras atmiņas dinamikā: kanoni un arhīvi*. Rīga: manuskripts (doktordisertācija)

Siliņš, Uldis (2006). *Dziesmai vieni gala nava. Jāzeps Vītols savās un laikabiedru vēstulēs. 1918–1944*. Rīga: Nordik

Vēriņa, Sofija (1991). *Jāzeps Vītols – komponists un pedagogs*. Rīga: Avots

Vitolins, Jakabs (1942). Joseph Wihtol. Ein lettischer Tonschöpfer. *Deutsche Zeitung im Ostland*, 22. marts

Vītols, Jāzeps (1940). Latviešu kora dziesmas attīstība. *Raksti un Māksla* 2.

Vītols, Jāzeps (1988). *Manas dzīves atmiņas*. Rīga: Liesma

Vītols, Jāzeps (vēstules, 1940–1947). Vēstules Irēnei Narvaitei (oriģināli, mašīnraksta kopijas un tulkojumi). Glabājas Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijā, Jāzepa Vītola piemiņas istabā.